

నూతన పథికుడు - పి.వి.

అగ్రజుడు, సమకాలికులు, స్వాతంత్ర సమరయోధులు అయిన కీ॥శే. పి.వి. గురించి వ్రాయడం ఒక విధంగా బాధాకరం, అయినా అవసరం. అర్ధ శతాబ్దికి మించిన అనుబంధం, హైద్రాబాద్ సంస్థానం, ఆంధ్రప్రదేశ్ రాష్ట్రం, భారతదేశ సమస్యల ముఖ్య సందర్భాలలో పి.వి. అత్యంత కీలక పాత్రను పోషించడం సహచరులందరికీ గర్వకారణం.

వందేమాతర గేయం జాతీయతకి చిహ్నం. నిరంకుశ రాచరిక పరిపాలనలో పౌరహక్కులపై పోరాడే యువతరానికి వందేమాతర గేయం ప్రబల సాధనంగా ఉపకరించింది. ఈ గేయాన్ని కళాశాలలో సమిష్టిగా ఆలపించిన నేరానికి వందలాది ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయం, వరంగల్ తదితర కళాశాలలకు చెందిన విద్యార్థులు తమ తమ కళాశాలలనుండి బహిష్కరించబడ్డారు. ఈ బహిష్కరణకు గురి చేయబడిన అత్యధిక విద్యార్థి నాయకులు అనతికాలంలోనే హైద్రాబాద్ సంస్థాన రాజకీయ

సహచరులు, సన్నిహితులు, మాజీ ప్రధాని కీ॥శే. పి.వి. నరసింహారావు గారిని పూలమాలతో సత్కరిస్తున్న చెన్నమనేని

నాయకులుగా వెలుగులోకి వచ్చారు. ఆంధ్ర మహాసభ, కమ్యూనిస్టు పార్టీ, సోషలిస్టు పార్టీ, స్టేట్ కాంగ్రెస్ నాయకులుగా ఎదిగినారు. పి.వి. కాంగ్రెస్ శిబిరంలో ప్రముఖులు. నాగపూర్లో తమ విద్య పూర్తిచేసుకుని కీ.శే॥ బూర్గుల రామకృష్ణారావు, అడ్వకేట్ గారి కార్యాలయంలో జూనియర్ అడ్వకేట్ గా చేరినారు. సుప్రసిద్ధ రాజకీయవేత్త అయిన బూర్గుల వారి సాన్నిహిత్యం, పి.వి.కి ఉద్యోగ అనుభవంతో పాటు రాజకీయ విజ్ఞానాన్ని అందించింది. నలుబదవ దశాబ్దం హైద్రాబాద్ సంస్థాన విమోచన వుద్యమానికి కీలకం. ఆనాటి యువతరం తమ తమ రాజకీయ రంగాలలో సమరశీల పాత్ర పోషించడం శాంతియుత పౌరహక్కుల పోరాటాల నుండి సంస్థాన విమోచన సాయుధ పోరాటం వరకు నిర్వహించడం జరిగింది. సంస్థాన సరిహద్దులలో స్వతంత్ర భారత భూభాగాలలో సుశిక్షిత సాయుధ దళాలను నిర్మిస్తూ సంస్థానములోకి పంపడం శత్రువర్గాలతో విజయవంతంగా తలపడడం జరిగింది. మహారాష్ట్ర సరిహద్దునున్న చాందా క్యాంపు కీ.శే॥ కే.వి. నర్సింగరావు గారి ఆధ్వర్యంలో నిర్వహించబడ్డది. అందులో ఇతర ప్రముఖులతో పాటు పి.వి. నర్సింహారావు గారి పాత్ర అత్యంత గణనీయమైనది. స్వతంత్రం, ప్రజాతంత్రం గురించి ఆయన చేసిన ప్రసంగాలు వందలాది కార్యకర్తల హృదయాలలో నిష్కల్మష త్యాగపూరిత దేశభక్తిని గూడుకట్టుకునే విధంగా చేసినవి. అదేదిశలో మధ్యప్రదేశ్ సరిహద్దున కాళేశ్వరానికి అటువైపు గోదావరి ఒడ్డునున్న సిరివంచ క్యాంపు బాధ్యతలను నిర్వహించిన నాకు, నా సహచరులకు చాందా క్యాంపుతో అవినాభావ సంబంధం కూడా ఏర్పడింది. ఒకటి కాంగ్రెస్ క్యాంపు కాగా, రెండవది కమ్యూనిస్టు క్యాంపుగా వాడుకలోకి వచ్చింది. కొందరైతే సైనిక శిక్షణ కొరకు రెండవ క్యాంపును ఉపయోగించుకునేవారు. ఇలా హైద్రాబాద్ సంస్థాన సరిహద్దులలో నూటికి మించిన క్యాంపులు వెలిసినవి. పోలీస్ యాక్టన్ 15 ఆగస్టు 1947 నుండి 17 సెప్టెంబర్ 1948 వరకు 13 మాసాలలో తెలంగాణ, మరట్వాడ, కర్ణాటక ప్రాంతాలలో ఒక అంతర్యుద్ధాన్ని నిర్వహించడం జరిగింది. తెలంగాణ కాంగ్రెస్ నాయకత్వంలో మితవాద, అతివాద విభాగాలు ఏర్పడినవి. మితవాద వర్గం రాజీబేరాలతో సమస్యలను పరిష్కరించడం తీవ్రమైన భూసంస్కరణలను వ్యతిరేకించడంలాంటి విధానాలు అనుసరించగా... అతివాద వర్గం ప్రజా ఉద్యమాలకు ప్రాముఖ్యతనిచ్చింది. ఆర్థిక, రాజకీయ సంస్కరణలకు సంసిద్ధతను ప్రకటించింది.

తెలంగాణాలో విస్తృతమైన భూభాగం కమ్యూనిస్టు పార్టీ నాయకత్వంలో నిర్మించబడిన రైతాంగ విప్లవోద్యమం ఆనాటి రాజకీయాలను తీవ్రంగా ప్రభావితం చేసింది. స్వామి రామానంద తీర్థ నాయకత్వంలోని అతివాద కాంగ్రెస్ తమ బలాన్ని పుంజుకున్నది. అనర్గళ ఉపన్యాసాలు, సుస్పష్ట తీర్మానాల రచనలలో పి.వి.గారి పాత్ర అనన్యసామాన్యము. అవగాహన లోపాలను, ఆలోచనల అస్పష్టతని తొలగిస్తూ స్పష్టత, సుస్పష్టతను అందించగలిచే సమర్థుడుగా పి.వి. పరిగణించడేవారు.

1957లో ప్రథమంగా కరీంనగరం జిల్లా మంథని నియోజకవర్గం నుండి శాసనసభ్యులుగా పి.వి. ఎన్నుకోబడినారు. నేను చొప్పదండి నియోజకవర్గం నుండి ఎన్నుకోబడ్డాను. తదాధి శాసనసభ వేదికపై విభిన్న పార్టీల నాయకులమైనప్పటికీ సుహృద్భావంతో అనుభవాలను పంచుకునే అదృష్టం కలిగింది. వివిధ అఖిల పక్ష కమిటీలలో ఉమ్మడి కృషితో నివేదికలను రూపొందించిన సందర్భాల జ్ఞాపకం సంతోషదాయకం. కీ.శే॥ బ్రహ్మానందరెడ్డి గారు అనేక పర్యాయాలు ఉపసంఘంలో మా పార్టీ తరపున మా బృహస్పతి వుంటాడు అని నవ్వుతూ నాతో అనేవారు. నిజంగా ఆయన బుద్ధికి బృహస్పతి. ఆయనతో కలిసి పనిచేయడం ఒక సృజనాత్మక సన్నివేశం. ఆయన రాష్ట్ర సమైక్యతావాది. రెండు భయానక వేర్పాటు వాద దుమారాలను ఎదిరించిన వజ్ర సంకల్పం కలిగిన ప్రజ్ఞ. సామాజికంగా, ఆర్థికంగా మౌళిక మార్పులకు దోహదం చేసిన భూసంస్కరణల చట్టాన్ని రూపొందించి దాని ఆచరణలో ఏర్పడే ఆటంకాలను ఊహించి అరికట్టే నిబంధనలను తయారుచేయించిన సమర్థుడు. అయితే అసలు సంస్కరణలు, భూసంస్కరణలు పట్టని, గిట్టని నాయకులు మంత్రుల మధ్య ఆయన అనుభవించిన ఆటుపోట్లు అనేకం. పి.వి. అత్యంత సంయమనం, సహనం ప్రదర్శిస్తూ తన ఉనికిని పదిలం చేసుకోకతప్పలేదు. ఆయన సాత్వికత కాలక్రమంగా తనలోని శక్తి, సామర్థ్యాలను ప్రజాపయోగంలోకి తేవడానికి మంచి అవకాశాలను అందించింది. ప్రతి అవకాశాన్ని సద్వినియోగపరుస్తూ తనదైన ప్రత్యేక ముద్రను వేయగలిగినాడు. ఆంధ్రప్రదేశ్ ముఖ్యమంత్రిగా ఆ తర్వాత వివిధ కేంద్ర మంత్రిత్వశాఖలను నిర్వహించిన పి.వి. ఒక విజ్ఞుడిగా, ప్రతిభాశాలిగా దేశంలోనే రాణించారు. కీ.శే॥ త్యాగధనులు, భారత ప్రధానులు తల్లి తనయులైన శ్రీమతి ఇందిరాగాంధీ, రాజీవ్ గాంధీల జీవితచరిత్రలలో పి.వి. పాత్ర కీలకం.

1980వ దశకం ఉత్తరాగ్ర భాగం, ముఖ్యంగా చివరి సంవత్సరాలు ఆయన జీవితంలో ఒక ప్రత్యేక మలుపును చూపెట్టినవి. దీర్ఘకాల పరిశ్రమ, శారీరక అలసట, కొంత అనారోగ్యం, విశ్రాంతి పొందాలనే అభిప్రాయానికి దారితీసినవి. కీ.శే॥ కె.వి. బంధువుల పెళ్లి సందర్భంగా చాలా సమయం పక్కపక్కన కూర్చోని, గడిచిన దశాబ్దపు రాజకీయ పరిణామాల గురించి నేను, ఆయన మాట్లాడుకునే అవకాశం కలిగింది. సోవియట్ యూనియన్ అస్తమయం ఏకాధ్వ ప్రపంచ అవతరణ, చైనాలో దినదిన ప్రవర్ధమానం పొందుతున్న సంస్కరణల పర్వం మా చర్చనీయాంశాలు. ఈ పరిణామాలన్నింటి గురించి ఆయన వెలుబుచ్చిన, అభిప్రాయాలు నాకు ఆమోదయోగ్యం కావడం సంతృప్తికరం. అనతికాలంలోనే ఈ అనుభవాలు ప్రపంచవ్యాపిత అనుభవాలుగా వెలుగులోకి రావడం రాజకీయ విజ్ఞాన నిధికే నూతన విలువలను సంతరింపజేసింది. ఆనాడు పి.వి. ఇక ముందు క్రియాశీల రాజకీయాల నుండి దూరంగా వుంటూ విశ్రాంతితో నుండాలనే తన నిర్ణయాన్ని స్పష్టంచేశారు. కొలది రోజులలోనే యువప్రధానిగా వెలుగొందిన ప్రధాని రాజీవ్ గాంధీ యల్.టి.టి.ఈ. తీవ్రవాదులచే దుర్మరణం పొందడం

దేశాన్ని దిగ్భ్రాంతికి గురిచేసింది. యావత్ భారతం దుఃఖసముద్రంలో మునిగిపోయింది. ప్రత్యామ్నాయ నాయకత్వం కొరకు రాజనీతిజ్ఞులు తమ మేధాశక్తిని ఉపయోగించారు. అనూహ్యంగా ఏర్పడిన రాజకీయ శూన్యాన్ని పూరించ సంకల్పించారు. అందరికళ్ళు పి.వి. వైపు మళ్ళినవి. విశ్రాంతి ఆలోచనలో నున్న పి.వి.కి అవిశ్రాంత కార్యభార బాధ్యతను స్వీకరించవలసి వచ్చింది. అటు దేశ ఆర్థిక పరిస్థితి నికృష్టముగా పరిణమించింది. ప్రభుత్వ నిత్యకర్తవ్య నిర్వహణకు, టన్నుల కొలది బంగారు నిల్వలను తాకట్టు పెట్టుకోవలసి వచ్చింది. అంతటి రాజకీయ, ఆర్థిక సంక్లిష్ట పరిస్థితులలో ప్రధాని పీఠాన్ని అలంకరించిన పి.వి. కేవలం తన మనోబలం, సంకల్పబలంపై ఆధారపడడం జరిగింది. సుప్రసిద్ధ అర్థశాస్త్రవేత్త, ప్రస్తుత ప్రధాని శ్రీ మన్మోహన్ సింగ్ గారిని తన ఆర్థికమంత్రిగా నియమించి సమస్యలను ఎదుర్కొనే మార్గాంతరాన్ని అన్వేషించడం జరిగింది. రాజీవ్ గాంధీ యువ ప్రధానిగా ఆర్థిక రాజకీయ సంస్కరణల ద్వారా దేశ చరిత్రలో నూతన అధ్యాయాన్ని ప్రారంభించాలని తహతహలాడేవారు. ప్రపంచీకరణ నేపథ్యంలో దేశ ప్రజల ప్రయోజనాలకు భంగం కలగకుండా అవసరమైన మేరకు సరళీకరణ, ప్రయివేటీకరణ ప్రక్రియలను చేపట్టడం అనివార్యముగా భావించడం జరిగింది. రష్యా, చైనాలో వచ్చిన మౌళికమైన మార్పుల నుండి గుణపాఠాలను రాబట్టుకుంటున్న పి.వి., మన్మోహన్ సింగ్ లకి ఈ క్లిష్ట పరిస్థితి ఒక మంచి అవకాశంగా దొరికింది. అపూర్వ ధైర్యసాహసాలతో ఆర్థిక సంస్కరణల చర్యలను చేపట్టారు. ఫలితంగా ఇంతకాలం 3-4 శాతంగా నుండిన సగటు జాతీయోత్పత్తి ఇతోధికంగా పెరగడం జరిగింది. ఉత్పత్తి సాధనాల సముపార్జన, ఎగుమతి ప్రధాన వాణిజ్య వ్యాపార సరళీకరణ చోటుచేసుకున్నవి. పి.వి. ప్రధానిగా నిరాటంకంగా 5 సం॥ల కాలం పూర్తి చేసుకోవడంతో పాటు దేశ ఆర్థిక పరిస్థితిని చెప్పుకోదగిన విధంగా సుస్థిరం చేసుకోవడం జరిగింది. విదేశీ నిల్వలను గణనీయంగా పెంచుకోవడం కూడా జరుగుచున్నది. చిరకాల ఆర్థిక దౌర్బల్యానికి గల కారణాలను తెలుసుకోవడం వాటి నివారణోపాయాలను సక్రమంగా చేపట్టడం జరిగింది. ఈ తర్వాతనే దేశానికి ఒక దిశ నిర్దేశించుకోవడం జరిగింది. ఈ మధ్య ఎన్ని రాజకీయ ఒడిదుడుకులు ఏర్పడినా కేవలం 3-4 శాతం కంటే ఏనాడు మించని జాతీయ సగటు ఉత్పత్తి ఈనాడు సగటున 7 శాతానికి మించిపోడం యాదృచ్ఛికం కాదు. ఆర్థిక, పరిజ్ఞాన ఆచరణల ఫలం దీనిని ఇంకా వేగవంతం చేయడం మానవీయ ధృక్కోణంలో అభివృద్ధిని మానవ అభ్యుదయంగా మలుచుకోవడం జాతి కర్తవ్యం. ఇంతటి ఘనకీర్తిని సాధించిన ప్రియతమ పి.వి. మరికొంత కాలం తమ కృషి ఫలితాలను చూచి ఆనందించలేకపోవడం దురదృష్టకరం. వారి మిత్ర గణానికి అత్యంత విచారకరం. ఆయన దివ్యస్మృతి స్ఫూర్తిదాయకం.

పరిణత ప్రతిభ - పి.వి.

సాత్వికతగుణ సంపన్నులు, సహనశీలి, విజ్ఞాననిధి, అభిమాన మిత్రులు శ్రీ పి.వి. నరసింహారావు గారి గౌరవ పురస్కార ప్రధాన ఉత్సవ జ్ఞాపికలో ఈ చిరువ్యాసం రాస్తూ ఎంతో ఆనందిస్తున్నాను. వారు నాకంటే రెండు సంవత్సరాలు పెద్ద. అగ్రజుడు. మా మధ్య అర్ధ శతాబ్ద అనుబంధం. గమ్యం ఒకటే అయినా గమనం విభిన్నం. అయినా చెక్కుచెదరని అభిమానం, స్నేహం, పరస్పర సద్భావం, సదవగాహనలు దీనికి మూలం. రాజకీయ సంస్కృతీ సంప్రదాయాలకు, ప్రజాస్వామ్యానికి ఇటువంటి ఆత్మానుసంధానం ప్రాణప్రదం. జ్ఞానం ఏకత్వాన్ని సృష్టిస్తే అజ్ఞానం అనేకత్వాన్ని సృష్టిస్తుంది. ఇది మా అనుభవం.

వందేమాతర గేయం బెంగాల్ విభజనకు వ్యతిరేకంగా ప్రారంభమై భారతదేశ స్వాతంత్ర్య దేశభక్తి గేయంగా ఆవిర్భవించింది. నైజాం పాలనకు వ్యతిరేకంగా అంకురార్పణ జరిగి రాజకీయ చైతన్యాన్ని సృష్టించింది. ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయంలో హిందూ ముస్లిం విద్యార్థులు వేరువేరుగా నీతి నియమ పాఠాలు నేర్చుకోవలసివచ్చింది. ముస్లిం విద్యార్థులు దీన్యాత్ తరగతిలో తమ మత ప్రబోధం నేర్చుకోగా హిందూ విద్యార్థులు తమ తరగతులలో నీతి నియమాలతో పాటు వందేమాతర గేయాన్ని ఆలపించేవారు. భారతదేశ రాజకీయ చైతన్య ప్రవంతిలో ఈ గేయానికున్న ప్రాధాన్యతను గమనించిన నైజాం ప్రభుత్వం ఈ గేయ పఠనాన్ని నిషేధించింది. దానికితోడు కళాశాల విద్యార్థులు నిర్బంధంగా నల్లని షేర్వానీలు ధరించాలని ఆజ్ఞాపించింది. హిందూ విద్యార్థులు ఈ నిబంధనలు ధిక్కరించారు. సామూహికంగా వందేమాతర గేయాన్ని ఆలపించారు. అధికార్లు మొదలు నోటీసులు జారీ చేసి ఆ తర్వాత మూడు నాలుగు వందలమంది విద్యార్థులను కళాశాలల నుండి బహిష్కరించారు. హైదరాబాద్, వరంగల్, ఔరంగాబాద్, గుల్బర్గా విద్యార్థులు ప్రముఖ పాత్ర పోషించారు. ఈ విధంగా బహిష్కరణకు గురయిన విద్యార్థులు నాగపూర్ విశ్వ విద్యాలయం, తదితర కళాశాలలో తమ విద్యలను పూర్తిచేసుకున్నారు. ఈ విద్యార్థులలో అత్యధికులు రాజకీయ చైతన్యం, సామాజిక స్పృహతో తర్వాత జీవితంలో రాజకీయ రంగ ప్రవేశం చేశారు. అటువంటి ప్రముఖులలో పి.వి. నరసింహారావుగారు ఒకరు. కాంగ్రెస్, కమ్యూనిస్టు, సోషలిస్టు పార్టీల నాయకులలో ఈ చరిత్ర గలవారు ప్రముఖ స్థానాలనలంకరించారు. గాంధీ, నెహ్రూగార్లతో ప్రభావితమైన

పి.వి. సంపూర్ణ గాందేయవాది, నిష్కళంక దేశభక్తులు, సర్వసంగ పరిత్యాగి స్వామి రామానంద తీర్థగారికి అనుంగు శిష్యులుగా మారినారు. ఫలితంగా రాజకీయం స్వాతంత్ర్య సమరానికే పరిమితంకాక, ఆర్థిక, సామాజిక సమస్యల పరిష్కారం, సమ సమాజ నిర్మాణ అవగాహనను సంతరించుకున్నది. కాంగ్రెస్ పార్టీ రాజకీయ పొందికలో స్వామిజీ అభ్యుదయ వర్గానికి నాయకులుగా గుర్తింపు సాధించారు. పి.వి. వారికి నమ్మకమైన దక్షత గల సహచరులుగా పనిచేశారు.

9 ఆగస్టు 1942 నాటి క్విట్ ఇండియా ఉద్యమం బ్రిటీష్ సామ్రాజ్య వాదానికి చివరి నోటీసుగా పరిణమించింది. రెండవ ప్రపంచయుద్ధంలో బలహీనపడిన బ్రిటీష్ ప్రభుత్వం వెనుకటిలాగా ప్రజా ఉద్యమాలని అణచగలిగే శక్తిని కోల్పోయింది. దేశ ప్రజలు అత్యంత విశాల ప్రాతిపదికపై సమరశీల ఉద్యమాలను నిర్వహించారు. 1946 - 47 నాటికి విద్యార్థి, యువతీ యువకులు, మేధావి వర్గం, చివరకు సైనికులు - పోలీసులు స్వాతంత్ర్యం కొరకు నిర్భయంగా రంగప్రవేశం చేశారు. బ్రిటీష్ సామాజిక పునాదులు పూర్తిగా కదలిపోయినాయి. గత్యంతరం లేక తమ కుటిల రాజకీయాల ఆధారంగా భారతదేశాన్ని విభజించగలిగారు. 15 ఆగస్టు 1947 నాటికి భారత్, పాకిస్తాన్ దేశాలు స్వతంత్ర్యాన్ని సాధించినవి. హైదరాబాద్ సంస్థాన ప్రజలకు ఈ స్వతంత్రం అసంపూర్ణ స్వతంత్రంగా మిగిలింది. సంస్థానాధిపతి నైజాం తన సంస్థానం భారతదేశంలో విలీనం కాదని, స్వతంత్ర దేశంగా వుంటుందని ప్రకటించాడు. ముస్లిం మతతత్వశక్తుల బలంతో సంస్థాన ప్రజల ఉద్యమాన్ని అణచివేయాలని నిశ్చయించుకున్నాడు. తన పోలీసులు బలగాలతో పాటు వేలది ముస్లిం యువకులను సాయుధులు చేసి 'రజాకారు' సైన్యాన్ని సిద్ధపరిచాడు. 'ఆంధ్రమహాసభ' సంస్థాన కాంగ్రెస్, భారత కమ్యూనిస్టు పార్టీల నాయకత్వంలో విస్తృతంగా, ఉధృతంగా ప్రజా పోరాటం అంగలు వేసింది. హైదరాబాద్ సంస్థానం భారత యూనియన్ లో విలీనం కావాలనే ఏకైక నినాదంతో ఈ ఐక్య ఉద్యమం నిత్యనూతన విజయాలతో ముందుకు సాగింది. శాంతి యుత పోరాటాలను నిర్దాక్షిణ్యంగా అణచివేసే కిరాతక ప్రభుత్వంతో పోరాడడానికి సంస్థాన సరిహద్దులలో క్యాంపుల నిర్మాణం చేసి, వేలాది యువతీ యువకులను సాయుధపోరాట శిక్షణ ఇవ్వడం జరిగింది. దాదాపు ఒక సంవత్సరం పాటు, ముఖ్యంగా తెలంగాణా జిల్లాల్లో అంతర్యుద్ధం జరిగింది. అనేక క్యాంపులతోపాటు ఉత్తర తెలంగాణాకు చెందిన యువతరం చాందా, బలహర్షా, సిర్వంచ క్యాంపుల ఆధారంగా పోరాడడం జరిగింది. కీ.శే. కె.వి. నరసింగరావుగారు చాందా క్యాంపు అధినేతగా ఉద్యమానికి నాయకత్వం వహించారు. ఆక్యాంపులో శ్రీ. పి.వి.ది అత్యంత కీలకపాత్ర. ఆయుధాల సముపార్జన సరఫరాలాంటి పాత్ర నిర్వహించడం జరిగింది. నేను స్వయంగా వివిధ క్యాంపుల మధ్య సమన్వయ బాధ్యత నిర్వహణతోపాటు సిర్వంచ క్యాంపు నిర్వహణ పని చూచాను. సంస్థాన ప్రజా ఉద్యమాలల్లో, అత్యంత ప్రధానమైన హైదరాబాద్ సంస్థాన

విమోచన ఉద్యమములో సుమారు 4000 మంది ప్రజలు ఆత్మబలిదానం చేశారు. 10 - 15 వేలమంది వివిధ జైళ్ళలో ముగ్గిపోగా, 40 - 50 వేలమంది స్త్రీ, పురుషులు నిరంకుశ నైజాం పోలీసులు, సైన్యం, రజాకార్ల దౌర్జన్యాలు, హత్యలు, లూటీలు, గృహదహనాలు, మానభంగాలకు బలి అయ్యారు. చివరకు సెప్టెంబరు 13-17, 1948 నాటి, భారత ప్రభుత్వంచే నిర్వహించబడిన పోలీసు చర్య ఫలితంగా సంస్థానం విముక్తి చెందింది. దేశ స్వతంత్రం సంపూర్ణమైంది. తిరిగి విద్యార్థులు, మేధావులు తమ తమ రంగాలలో ప్రవేశించారు. పి.వి. గారు న్యాయవాదిగా సంస్థాన కాంగ్రెస్ ప్రముఖ నాయకులు కీ.శే. బూర్గుల రామకృష్ణారావుగారి వద్ద జూనియర్ అడ్వకేటుగా చేరినారు. అయితే వారిలో చోటుచేసుకున్న రాజకీయ అనుభవం, ప్రజల పట్ల వారి కర్తవ్యభావం, తిరిగి కాంగ్రెస్ రాజకీయాలలోకి ఆకర్షించినవి.

15 ఆగస్టు 1947 నాటి నుండి లా కాలేజి విద్యార్థిగా కళాశాల వదలి రహస్యజీవితం, జైలు జీవితం గడిపిన నేను 1952 ఫిబ్రవరి నాటికి జైలు నుండి విడుదలగావడం జరిగింది. మొదటి సార్వత్రిక ఎన్నికల ప్రచారం ముమ్మరంగా జరుగుతున్న సమయం. కరీంనగర్ పార్లమెంట్ అభ్యర్థులుగా పిడియం (కమ్యూనిస్టు) తరుపున కీ.శే బద్దం ఎల్లారెడ్డి గారు, కాంగ్రెస్ పార్టీ తరపున శ్రీ పి.వి. గారు, సోషలిస్టు పార్టీ తరపున జె. గౌతమరావు గారు పోటీ చేశారు.

బద్దం ఎల్లారెడ్డి గారు గెలుపొందారు. నేను కరీంనగర్ జిల్లా కమ్యూనిస్టు పార్టీ కార్యదర్శిగా రైతు ఉద్యమాలలో నిమగ్నమైపోయాను. తరచుగా వివిధ కార్యక్రమాలలో పి.వి.గారితో కలిసి చర్చించడం, పని పంచుకోవడం కూడా జరిగింది. ఫలితంగా వారిపట్ల నాకు ప్రగాఢ అభిమానం, సహచర్యం ఏర్పడినవి. కరీంనగర్ లో డిగ్రీ కళాశాల స్థాపన ప్రక్రియ ప్రధాన జ్ఞాపిక. ప్రజల నుండి విరాళాలు సేకరించి ప్రారంభించవలసి వచ్చింది. తర్వాత ప్రభుత్వం స్వాధీనం చేసుకున్నది. కీ.శే. కె.వి. నరసింగరావుగారు, శ్రీ పి.వి. నరసింహారావుగారు, కీ.శే. వై. హనుమంతరావుగారు, నేను ఈ బాధ్యత నిర్వహించాం. ఆనాటి డిగ్రీ కళాశాలలో మేము సెలక్షన్ కమిటీగా ఎన్నుకున్న సైన్సు లెక్చరర్ శ్రీ విజయరామారావు గారు తర్వాత ఐ.పి.ఎస్ లో చేరి పోలీసు అధికారిగా పూర్తికాలం పనిచేసి ఇప్పుడు తెలుగుదేశం పార్టీ మంత్రివర్గులుగా నుండడం మంచి జ్ఞాపకం. రాజకీయ అభిప్రాయ భేదాలు తీవ్రంగా ఉన్నప్పటికీ ప్రజాహిత కార్యక్రమాలలో అందరూ కలసి పనిచేసే సత్సాంప్రదాయం కరీంనగర్ జిల్లాయొక్క ప్రత్యేకత. ఈ చక్కని సాంప్రదాయాన్ని ఏర్పాటు చేయడం, పోషించడంలో మాకు పి.వి.గారి తోడ్పాటు ఆదర్శవంతమైనది.

1957లో ప్రప్రథమంగా పి.వి.గారు మంథని నియోజకవర్గం నుండి, నేను చొప్పదండి నుండి గెలిచి శాసనసభ్యులమయ్యాం. 1955లో ఆంధ్రప్రాంతంలో గెలచిన

శాసనసభ్యులతో కలిసి 1962 వరకు పనిచేశాం. వారు వరుసగా మూడు పర్యాయాలు మంథని నియోజకవర్గం నుండి గెలిచారు. నేను 1967, 78, 85, 94లలో సిరిసిల్లా నియోజకవర్గం నుండి గెలిచాను. పి.వి. గారితో కలిసి పది సంవత్సరాలు శాసనసభ్యుడుగా పనిచేసే అవకాశం కలిగింది. అయ్యదేవర కాళేశ్వరరావుగారు స్పీకర్ గా, నీలం సంజీవరెడ్డిగారు ముఖ్యమంత్రిగా ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రథమ శాసనసభ అత్యంత ఆసక్తిదాయకంగా నుండింది. రాయలసీమలో బస్ రూట్ల జాతీయకరణ కేసులో ముఖ్యమంత్రి శ్రీ నీలం సంజీవరెడ్డిగారి పాత్ర అభ్యంతరకరంగా నవంబర్ 1960లో ఆంధ్రప్రదేశ్ హైకోర్టు భావించింది. సంజీవరెడ్డిగారు వెంటనే తమ పదవికి రాజీనామా సమర్పించారు. 1962లో పి.వి.గారు మంత్రిగా నియమించబడినారు. ఆ తర్వాత వరుసగా వివిధ శాఖలు నిర్వహించారు. కీ.శే. బ్రహ్మానందరెడ్డిగారి నాయకత్వంలోని మంత్రవర్గంలో పి.వి.గారి పాత్ర విశిష్టమైనది. రాష్ట్రంలో ఎదురైన అనేక సంక్లిష్ట సమస్యలపై సదవగాహన, పరిష్కార మార్గాల అన్వేషణ, పరిష్కరణల వ్రాతపత్రాల రూపకల్పనలలో పి.వి.గారి విజ్ఞత, ప్రతిభ ప్రశంసనీయమైనవి. ప్రతిపక్షపార్టీ నాయకునిగా అనేక సందర్భాలలో వారితో కలిసి చర్చించి సదవగాహనలు సాధించిన స్ఫూర్తిదాయక జ్ఞాపకాలు అనేకం. చట్టాలను రూపొందించడం, నిబంధనలను తయారుచేయడం ఒక ప్రత్యేక కళ. నివేదికల రూపకల్పనల ప్రక్రియలలో “మీతోపాటు మా తరపున మా బృహస్పతి ఉంటాడు, చక్కగా పని పూర్తిచేయండి” అని ఆనాటి ముఖ్యమంత్రి కాసుబ్రహ్మానందరెడ్డి గారు శ్రీ పి.వి.ని దృష్టి యందుంచుకొని మాట్లాడితే నేను సంతోషించేవాడ్ని, గర్వ కారణంగా భావించేవాడిని. పి.వి, బ్రహ్మానందరెడ్డి మరియు నాతో ముడిబడియున్న ఒక విచిత్ర సంఘటన గురించి వ్రాయడం సందర్భోచితంగా నుంటుంది.

కరీంనగర్ జిల్లా పరిషత్ అధ్యక్ష పదవికి, ఇతర పదవులకు ఆ జిల్లా కాంగ్రెస్ గ్రూపులలో విపరీతమైన పోటీ ఏర్పడ్డది. ఎన్నికల నామినేషన్ తేది సమీపిస్తోంది. ముఖ్యమంత్రి బ్రహ్మానందరెడ్డి అభ్యర్థిత్వాల గురించి తమ నిర్ణయాన్ని తేల్చిచెప్పడం లేదు. అభ్యర్థులు, కార్యకర్తలు శాసనసభ ప్రాంగణంలో రోజులపాటు కాలక్షేపం చేస్తున్నారు. తెల్లవారితే నామినేషన్ పత్రాలు దాఖలు చేయాలి. పి.వి. గారు జిల్లా ప్రముఖులు, మంత్రివర్యులైనా వారికి ఈ గ్రూపులతో ఏమాత్రం సంబంధంలేదు. ముఖ్యమంత్రి గారు ఉభయ గ్రూపు నాయకులను తమ గదిలోకి పిలిపించి, తాము తన నిర్ణయాన్ని నామినేషన్ చివరి ఘడియవరకు తెలియచేయనని, సమయానికి సీట్లు కవర్ లో అభ్యర్థుల పేరు వ్రాసి పంపుతానని, అదే ప్రకారం నామినేషన్ వేయవలసిందిగా చెప్పి పంపించివేశారు. ఆ మధ్యాహ్నం శాసనసభలో ముఖ్యమంత్రి గారు ప్రతిపక్ష నాయక స్థానంలో నన్ను చుచి తమ గదికి రమ్మని కబురుచేశారు.

అలాగే వెంటనే వారి గదిలోకి చేరుకున్నాను. వారు వచ్చి మొదలు కాఫీ ఇప్పించారు. ఆ తర్వాత అటెండరును కూడా బయటికి వెళ్ళమని, తలుపులు వేశారు. ఒక కాగితం, కలం నా చేతికి ఇచ్చి కరీంనగర్ జిల్లా కాంగ్రెస్ నాయకులలో జిల్లా పరిషత్ వివిధ పదవులకు అర్హులైన వారి పేర్లను వ్రాసి తమకిమ్మన్నారు. ఆశ్చర్యపడ్డాను. 'మీ పార్టీవారి పేర్లను నేను వ్రాసి ఇవ్వడం ఏమి విచిత్రం' అన్నాను. 'ఇదిగో రాజేశ్వరరావు! నీ నిష్పక్షపాత గుణంపై నాకు సంపూర్ణ విశ్వాసముంది. త్వరగా వ్రాసి ఇవ్వు' అన్నారు. ముఖ్యమంత్రి గారికి నాపై గల విశ్వాసంపై సంభ్రమాశ్చర్యాలు కలిగినవి. 10 నిమిషాలలో వ్రాసి ఇచ్చాను. మూడు పర్యాయాలు పి.వి.నరసింహారావుగారిని మంథని నియోజకవర్గం నుండి గెలిపించి మంచి మనిషిగా పేరుగల్గిన శ్రీ శ్రీనివాసరావుగారిని ఆ జిల్లా పరిషత్తు అధ్యక్షులుగా, తదనుకూల కార్యకర్తలను వివిధ పదవులకు ప్రతిపాదించి ఇచ్చినాను. ముఖ్యమంత్రి శ్రీ బ్రహ్మానందరెడ్డిగారు యథాతథంగా ఆ పేర్లన్నింటినీ సీల్డుకవర్లో పెట్టి ప్రత్యేక దూత ద్వారా సకాలానికి కరీంనగర్ పంపించారు. అందరూ నామినేషన్లు వేసి ఏకగ్రీవంగా గెలిచారు. ఎవరూ ఊహించనటువంటి, ఉభయ గ్రూపులకు సమతూకంగా వుంటూ కేవలం పి.వి. గారికి సన్నిహితంగానుండే శ్రీనివాసరావు పేరు ఎలా వచ్చిందో ఎవరికీ అంతుబట్టలేదు.

కొన్ని రోజుల తర్వాత శాసనసభలో పి.వి. గారే నా వద్దకు వచ్చి 'ఈ శ్రీనివాసరావు గారి పేరును ముఖ్యమంత్రిగారికి ఎవరు తెలియజేసి యుంటారు' అన్నారు. 'ఇంకెవరు ఆయన మీ మనిషి మిమ్ములను గెలిపించడానికి ప్రతిసారి శక్తివంచన లేకుండా కృషి చేసిన మంచి మనిషి. కాబట్టి మీరే వారి పేరు చెప్పియుంటారు' అన్నాను. 'అది నిజమే కాని నేను చెప్పలేదే? ఆయనగారికి ఎలా తెలుసు?' అన్నారు. ఆరుమాసాల తరువాత జిల్లా పరిషత్ అధ్యక్షుల సమావేశంలో భోజన సందర్భంగా ముఖ్యమంత్రిగారు వెతుక్కుంటూ కరీంనగర్ జిల్లా పరిషత్ అధ్యక్షుల వద్దకు వచ్చి చూచి కుశలప్రశ్నలు వేశారు. తర్వాత నీ పేరు నాకెలా తెలిసియుంటుందన్నారు. నాకు విశ్వాసపాత్రుడు సి.హెచ్. రాజేశ్వరరావును నేను అడిగి తెలసికొని కాగితాన్ని రహస్యంగా పంపించానన్నారు. భోజనానంతరం కీ.శే. శ్రీనివాసరావు పరుగెత్తికొని వచ్చి నా క్వార్టరులో నన్ను కలిసి ఈ ఉదంతాన్ని వివరించారు. నాకు కృతజ్ఞతలు తెలియజేశారు. పి.వి. నరసింహారావు గారు, గ్రూపురాజకీయాలకు ఎంతగా దూరముంటారో ఈ ఉదంతం స్పష్టం చేస్తుంది.

1969 నాటి ప్రత్యేక తెలంగాణా ఉద్యమం రాష్ట్ర రాజకీయ చరిత్రలో ప్రముఖ స్థానాన్ని ఆక్రమిస్తుంది. తెలంగాణా ప్రాంత రాజకీయ నాయకులు, ప్రజలు రెండుగా చీలిపోయారు. ఇందిరాగాంధీగారి నాయకత్వంలోని కేంద్రప్రభుత్వం తెలంగాణా ప్రాంత అభివృద్ధికి అవసరమైన రక్షణ చర్యలు చేపట్టడానికి సిద్ధపడింది కానీ రాష్ట్ర విభజనను తీవ్రంగా వ్యతిరేకించింది.

కాంగ్రెస్ పార్టీలోని అంతర్గత విభేదాలు, పదవీ వ్యామోహం ఈ ఉద్యమం వెనక ప్రబల పాత్ర నిర్వహిస్తున్న వాస్తవం కొట్టవచ్చినట్లుగా అగుపడింది. వేర్పాటువాదులు శ్రీ బ్రహ్మానందరెడ్డిగారి నాయకత్వాన్ని సవాలుచేశారు. శ్రీమతి ఇందిరాగాంధీగారు అన్ని రాజకీయ పార్టీల నాయకులతో విడివిడిగా చర్చించి పరిష్కార ప్రయత్నం చేశారు. సి.పి.ఐ. శాసనసభా పక్ష నాయకుడిగా నేను గూడా ఢిల్లీ వెళ్ళి ప్రధానమంత్రిని కలవడం, పార్టీ అభిప్రాయాన్ని తెలియజేయడం జరిగింది. కాంగ్రెస్ పార్టీ ఐక్యతను కాపాడుకోవడానికి అవసరమైతే శ్రీ బ్రహ్మానందరెడ్డిగారి నాయకత్వాన్ని మార్చుకోండి గాని వేర్పాటు ఉద్యమాన్ని కొనసాగనీయకూడదని చెప్పడం జరిగింది. అన్నీ ఆలోచించి చివరకు ముఖ్యమంత్రిని మార్చే నిర్ణయానికి వచ్చారు. 1971లో బ్రహ్మానందరెడ్డిగారు దిగిపోవడం, వెంటనే 30 సెప్టెంబర్ నాడు శ్రీ పి.వి. నరసింహారావు గారు ముఖ్యమంత్రి కావడం జరిగింది. డా. మణ్ణి చెన్నారెడ్డి గారు గవర్నర్ గా నియమించబడ్డారు. రాజకీయ సంక్షోభంలో పి.వి.గారు అప్రయత్నంగా ముఖ్యమంత్రి పీఠాన్ని అధిష్టించవలసి వచ్చింది. 1972 ఎన్నికల తర్వాత తిరిగి పి.వి. ముఖ్యమంత్రిగా ఎన్నుకోబడినారు.

ఐతే ఒక సంక్షోభం సమమసిపోకముందే మరో సంక్షోభం ప్రత్యేకాంధ్ర ఉద్యమ రూపంలో విజృంభించింది. 1972 అక్టోబర్ నెలలో సుప్రీంకోర్టు ముల్కీ రూల్సుపై ఒక సంచలనాత్మకమైన తీర్పునిచ్చింది. చిరకాలంగా అమలులోనున్న ఈ ముల్కీ రూల్సు రాజ్యాంగసవరణ ద్వారా తప్ప ఎవరూ అడ్డుకోవడానికి వీలు లేదని ఈ తీర్పు స్పష్టం చేసింది. ఈ తీర్పు గురించి ముఖ్యమంత్రిగా ఉన్న శ్రీ పి.వి. గారి ప్రభుత్వం కోర్టు తీర్పును శిరసావహించడం తప్ప గత్యంతరం లేదన్నారు. దీన్ని అపార్థం చేసుకోవడం, ప్రత్యేకాంధ్ర ఉద్యమంవినా మరో మార్గం లేదని ఆంధ్ర జిల్లాల్లో పెద్ద ఆందోళన జరిగింది. తొమ్మిదిమంది ఆంధ్రప్రాంత మంత్రులు రాజీనామా చేయడం చివరకు 1973 జనవరిలో ముఖ్యమంత్రిగా పి.వి. గూడా రాజీనామా చేయవలసివచ్చింది. సుమారు 16 మాసాల పి.వి. ప్రభుత్వం రాజీనామా చేయడం, అధ్యక్ష పాలన విధించడం జరిగిపోయింది. 11 మాసాల తర్వాత 1973 నవంబర్ లో కీ.శే. జలగం వెంగళరావుగారి నాయకత్వంలో తిరిగి ప్రభుత్వ నిర్మాణం జరిగింది.

పి.విగారి కార్యరంగం ఢిల్లీ మారింది. శ్రీమతి ఇందిరాగాంధీ పార్టీలో ప్రధాన బాధ్యతలను అప్పగించడం, పార్టీ విధాన నిర్ణయాల్లో కూడా కీలకమైన బాధ్యతలు నిర్వహించారు. 1975 జూన్ 12వ తేదీన అలహాబాద్ హైకోర్టు సంచలనాత్మక తీర్పు నివ్వడం, 1971లో రాయబరేలి నుండి శ్రీమతి ఇందిరాగాంధీ ఎన్నిక చెల్లనేరదనడం దేశ రాజకీయాలను కుదిపివేసింది. ఇందిరాగాంధీ వెంటనే సుప్రీంకోర్టులో అప్పీలు చేయడం, 1975 జూన్ 25వ తేదీన దేశ వ్యాపితంగా అత్యవసర పరిస్థితిని ప్రకటించడం, ఎన్నికల చట్టాన్ని సవరించడం, ఆ సవరణల వెలుతులో 7 నవంబర్ 1975 నాడు

సుప్రీంకోర్టు ధర్మాసనం శ్రీమతి ఇందిరాగాంధీ గారి ఎన్నిక చట్ట సమ్మతమని తీర్పు ఇవ్వడం మరపురాని ఘట్టాలు. ఈ రాజకీయ చర్యల వెనుక ప్రధానమంత్రిగారి విశ్వాసపాత్రుల పాత్ర కీలకమైనది. పి.వి. నరసింహారావు గారు తనదైన శైలిలో ప్రచార మాధ్యమాలకు దూరంగానుంటూ ప్రధాన పాత్ర పోషించారు.

1977 ఎన్నికల్లో పి.వి. గారు హన్మకొండ నుండి పార్లమెంటుకు గెలిచారు. శ్రీమతి ఇందిరాగాంధీ ఓడిపోవడం, కాంగ్రెస్ పార్టీ తీవ్రంగా దెబ్బతిని ప్రభుత్వం ఏర్పాటు చేయలేని పరిస్థితి ఏర్పడడం, జనతాపార్టీ ఆవిర్భావం, జనతా పార్టీ ప్రభుత్వం ఏర్పడడం, భారత రాజకీయాలలో ఒక మూల మలుపుగా జరిగింది. జనతాపార్టీ అనతికాలంలో చీలిపోయింది. 1980లో మధ్యంతర ఎన్నికలు జరిగినవి. కాంగ్రెస్ పార్టీ అఖండ విజయాన్ని సాధించి, జనవరి 14 తేదీన శ్రీమతి ఇందిరాగాంధీ నాయకత్వంలో నూతన ప్రభుత్వం పదవీ స్వీకార ప్రమాణం చేసింది. విదేశాంగ విధానాన్ని తీవ్రంగా సంస్కరించే అవసరాన్ని గమనించిన ప్రధాని చక్కని నిర్ణయం చేశారు. పి.వి. గారి సునిశిత అవగాహన, దక్షతను పూర్తిగా వినియోగించారు.

పి.వి.గారు, 8-9వ లోక్ సభల ఎన్నికల్లో రాంటెక్ నుండి పార్లమెంటుకు ఎన్నుకోబడినారు. సంజయ్ గాంధీ అకాలమరణం, ఇందిరాగాంధీ హత్యతో కాంగ్రెస్ పార్టీకి గొప్ప లోటు ఏర్పడింది. రాజీవ్ గాంధీ ప్రధాని కావడంతో పార్టీ తిరిగి పుంజుకున్నది. పి.వి. లాంటి అనుభవజ్ఞుల సలహా సంప్రదింపులతో రాజీవ్ గాంధీ చాలా వరకు పార్టీ, పరిపాలనలో నూతన జవనత్వాలను నింపగలిగారు. 1991 ఎన్నికలు సమీపించినవి. పి.వి.గారు తమ పార్లమెంటరీ రాజకీయాలకు స్వస్తి చెప్పి విశ్రాంతితో జీవితం గడపాలనుకున్నారు. కీ.శే. కె.వి. నరసింగరావు గారి బంధువుల వివాహంలో చాలాకాలం తర్వాత తీరికగా మాట్లాడుకునే అవకాశం నాకు కలిగింది. తమ రష్యా పర్యటన, అక్కడి సంస్కర్త గోర్బచేవ్ గారితో తమ సంభాషణల సారాంశాన్ని వివరంగా తెలియజేశారు. విపరీతమైన కేంద్రీకృత విధానాలు, ప్రజాతంత్ర ప్రక్రియలకు ఏలాటి అవకాశాలు లేకుండాపోవడం, సోవియట్ పతనానికి దారి తీసిన వివరాలన్నీ తెలియజేశారు. తాము మాత్రం ఈసారి పార్లమెంటుకు వెళ్లదలచుకోలేదని స్పష్టంగా చెప్పారు.

మళ్ళీ ఒక అత్యవసరపరిస్థితి ఏర్పడ్డది. ప్రధాని రాజీవ్ గాంధీని తమిళనాడులో తీవ్రవాదులు హత్యజేశారు. దేశమంతా అట్టుడికినట్టు అయింది. సానుభూతి వెల్లువగా కాంగ్రెస్ పార్టీ స్వల్ప ఆధిక్యతతో 1991 ఎన్నికలలో గెలుపు సాధించింది. ఢిల్లీలో రాజకీయ కదలికలు చురుకుగా సాగినవి. అందరూ కలిసి అనుభవజ్ఞుడైన పి.వి.ని ప్రధానిగా, పార్టీకి అధ్యక్షులుగా ఎన్నుకున్నారు. అనూహ్యంగా సంక్షుభిత పరిస్థితుల్లో విధి నిర్ణయం జరిగింది. పి.వి. జీవితంలో సరిక్రొత్త అధ్యాయం ఆరంభమైంది. చెప్పకోదగిన సంఖ్యాబలంలేని ప్రభుత్వం సుస్థిరంగా ఉండలేదనే భయాందోళన

చివరివరకు వెన్నంటి యుండింది. రాజకీయ యుక్తులు, చతురోక్తుల ద్వారా, ప్రతిపక్షాల అనైక్యతను ఆధారంచేసుకుంటూ పూర్తిగా అయిదు సంవత్సరాలు తమ పరిపాలనను కొనసాగించడం మొదటి విజయం. విశ్వహిందూ పరిషత్తు, భజరంగదళ్, అర్.ఎస్.ఎస్. సంస్థలు వాటి రాజకీయ వేదిక బి.జె.పి.తో కలిసి ఒక పెద్ద కుట్ర చేసి 1994 డిసెంబర్ 6వ తేదీన ఉత్తరప్రదేశ్ లోని అయోధ్యలో వందల సంవత్సరాల కాలంనాటి పురాతన బాబ్రీమసీదును కూల్చడం, అది రామజన్మభూమి కాబట్టి కూల్చడం జరిగిందని బహిరంగంగా చెప్పడం భారత రాజకీయ చరిత్రలోనే గొప్ప దుస్సాహసం. ప్రధాన మంత్రిగా పి.వి., నిర్విరామంగా పై సంస్థల నాయకులు, సాధువులతో చర్చలు జరపడం, ఏలాటి దుందుడుకు చర్యలకు పోకుండా ప్రయత్నించడం అందరికీ తెలిసిందే. చివరకు పై సంస్థలు ఆ ముహూర్తాన లాంఛనప్రాయమైన పూజలు మాత్రమే చేస్తామని అటు సుప్రీంకోర్టుకు, ఇటు కేంద్ర ప్రభుత్వానికి గట్టిహామీలు కూడా ఇవ్వడం జరిగింది. ప్రధానమంత్రిగా, ఒక బాధ్యతగల రాష్ట్ర ప్రభుత్వం గూడా ఇచ్చిన హామీలను నమ్మక తప్పలేదు. అయితే రాష్ట్ర ముఖ్యమంత్రి కళ్యాణ్ సింగ్, సంఘ్ పరివార్ పూర్తిగా నమ్మకద్రోహానికి పాల్పడి బాబ్రీ మసీదును నిలువునా కూల్చి భూమట్టం చేశారు. పి.వి.గారి సహనాన్ని పరీక్షించారు. వేల సంవత్సరాలు భారతీయ మిశ్రమ సంస్కృతి సాంప్రదాయాలకు తీవ్ర విఘాతం కల్పించారు. దేశ సమైక్యత, సమగ్రతకు గొడ్డలి పెట్టులాంటి హేయమైన దుశ్చర్యకు తెగించారు. ప్రధానిగా పి.వి. తలదించుకున్నారు. జరిగిన విశ్వాస ఘాతకాన్ని పదే పదే దేశప్రజల ముందుంచారు. అయినా దేశం ప్రధానిని తప్పుపట్టింది. కేంద్రం నిస్సహాయతను ఖండించింది. పి.వి. నాయకత్వంలోని ప్రభుత్వ హయాంలో ఈ దురంతం జరగడం వలన పి.వి. అభిమానులు, మిత్రులు బాధపడక తప్పలేదు.

తర్వాత బి.జె.పి. భాగస్వామ్యంతో ఏర్పడిన ప్రభుత్వాలు, స్వయంగా బి.జె.పి నాయకత్వంలో నడుస్తున్న ప్రభుత్వం ఈ సమస్యను పరిష్కరించే ప్రయత్నం ఏమాత్రం చేయడంలేదు సరికదా దాన్ని తమ సంకుచిత రాజకీయ ప్రయోజనాలకై పూర్తిగా వినియోగించుకుంటున్నది.

పి.వి. ప్రభుత్వం దేశ ఆర్థిక పరిస్థితిని బాగుపరచడానికై అవలంబించిన తాత్కాలిక, దీర్ఘకాలిక చర్యలు దేశ విదేశాల్లో మంచి ఫలితాలనందించాయి. పి.వి. ప్రధాన మంత్రిగా, మన్మోహన్ సింగ్ ఆర్థిక మంత్రిగా చేపట్టిన సంస్కరణల చర్యలు దేశ ఆర్థిక చరిత్రలో నూతనాధ్యాయానికి అంకురార్పణచేశాయి. ప్రపంచీకరణ నేపథ్యంలో అవసరమైన సరళీకృత విధానాలను చేపట్టింది. ఇంత వరకు నిర్లక్ష్యం చేయబడిన ప్రైవేటు పెట్టుబడులను ప్రోత్సహించడం జరుగుతున్నది. చైనాలో 1978లోనే చేపట్టబడిన సంస్కరణలు సత్ఫలితాల నివ్వడం, అర్థశాస్త్ర, సామాజిక శాస్త్రవేత్తలు, రాజకీయ

వేత్తలలో తమ పాత విధానాల గురించి పునరాలోచనలు చేయడానికి తోడ్పడినవి. ఆర్థిక, సామాజిక రంగాలలో తీవ్రమైన సంస్కరణలు తప్ప దేశ సమస్యలకు మరో పరిష్కారం లేదను సత్యం గుర్తింపు పొందింది. సోవియట్ రష్యాలోని సోషలిజం, తమ అంతర్గత వైరుధ్యాల కారణంగా కుప్పకూలిపోవడం అందరికండ్రను తెరిపించింది. అర్థశతాబ్ది కాలంలో ఆర్థిక ప్రగతి కుంటుపడిపోవడానికి కారణమైన కేంద్రీకృత విధానాలను ఒకటి తర్వాత ఒకటి సంస్కరించే పర్యం ప్రారంభమైంది. పది సంవత్సరాలలో అనుకున్నంత ఫలితం సాధించబడుతున్నది. ఈ సంస్కరణల స్థూల, సూక్ష్మ స్థాయిలలో మరింత వేగంగా కొనసాగించవలసిన అవసరాన్ని అన్ని రాష్ట్రాలు, కేంద్రం గుర్తించడం జరుగుతున్నది. చంద్రబాబు నాయుడుగారి నాయకత్వంలోని ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వం ఈ దిశలో ముందుకు పోవడం గమనార్హం. అర్థశాస్త్రవేత్తలు, విజ్ఞులు ఈ పరిణామాన్ని కొనియాడడం యాదృచ్ఛికం కాదు. ఈ సంస్కరణల పర్వానికి వైతాళికులు పి.వి. నరసింహారావు గారేననేది వాస్తవం.

పి.వి.గారి సహనం వెనక సమస్యల పరిష్కారానికి అవసరమైన సదవగాహన, ఏకాభిప్రాయాన్ని సాధించే ప్రయత్నం ప్రధానమైనది. నిర్ణయం తీసుకోవడం ముఖ్యంకాదు. తీసుకోబడే నిర్ణయం సరైన నిర్ణయం, ఆచరణాత్మక నిర్ణయం కావడం అవసరం. ఇటువంటి ప్రక్రియ కొందరిలో అసహనాన్ని, అనుమానాన్ని కూడా కలిగించక తప్పదు. అయినా ఏకాభిప్రాయ సాధన రాజకీయాలలో దేశాభివృద్ధికి మూలకందం. పి.వి.గారు ఈ సూత్రాన్ని ఆచరించారు. అది వారి ప్రకృతిలో భాగం. పి.వి. ఇప్పుడు క్రియాశీల రాజకీయాలకు కొంత దూరంగా ఉన్నా, స్వామి రామానంద తీర్థ స్మారక ట్రస్టు అధ్యక్షులుగా గొప్ప సేవా బాధ్యతలు నిర్వహించడం అభినందనీయం. తన గ్రామము నుండి ప్రారంభమైన ప్రజాసేవ జిల్లా, రాష్ట్రం, దేశంలో ఒక ప్రత్యేకతను సంతరించుకుని, ఆత్మ విశ్వాసంతో నిలబడి, దేశానికి ఒక దిశను నిర్దేశించడం ముదావహం. వారి అభిమానులు, మిత్రులందరికీ గర్వకారణం.

